

УДК 94(477.8)+323.23

Роман Шляхтич*
(Кривий Ріг)

ФОРМИ І МЕТОДИ АГІТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ РЕЙДІВ КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1945 — середина 1950-х років)

У статті розглянуті форми і методи агітації під час проведення українськими повстанцями рейдів країнами Центральної та Східної Європи. Визначено що основними формами агітації були: усна, письмова та агітація власною поведінкою. Методи варіювалися від видання листівок та звернень до мітингів та індивідуальних бесід.

В статье рассмотрены формы и методы агитации во время проведения украинскими повстанцами рейдов странами Центральной и Восточной Европы. Определено что основными формами агитации были: устная, письменная и агитация собственным поведением. Методы варьировались от издания листовок и обращений до митингов и индивидуальных бесед.

In the article the considered forms and methods of agitation are during realization of raids the Ukrainian insurgents by the countries of Central and East Europe. Certainly that the basic forms of agitation were: verbal, writing and to agitation own behavior. Methods were varied from edition of a leaflets and proclamations to the mass meeting and individual conversations.

Провідною ідеєю українського визвольного руху у повоєнний час була ідея створення Фронту поневолених народів. А на практиці, для об'єднання народів Центральної та Східної Європи для спільної боротьби, українськими повстанцями було проведено низку агітаційно-пропагандистських рейдів цими країнами. Агітаційно-пропагандистські рейди оунівців були могутнім засобом для боротьби з радянською пропагандою. Тому що вони мали на меті, з одного боку, об'єднати народи для спільної боротьби проти більшовизму, а з іншого — донести правду про український визвольний рух його цілі та програму.

Серед сучасних українських дослідників найповніше тема рейдів українських повстанців розкрита у працях В. В'ятровича¹. Автор зібрав великий

* **Роман Шляхтич** — асистент кафедри історії України Криворізького державного педагогічного університету.

¹ В'ятрович В. Закордонні рейди УПА в контексті реалізації анти тоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» /

фактичний матеріал і крім призму сучасної методології відтворив не тільки перебіг багатьох повоєнних рейдів оунівців, а також вписав їх в контекст ідеологічної боротьби українського визвольного руху та радянської влади. Рейд УПА в Румунію розкрито в праці В. Манзуренка та В. Гуменюка². Деякі аспекти пропагандистської роботи оунівців відтворено у працях П. Мірчука³, А. Русначенка⁴ та О. Стасюк⁵. Джерельною базою статті є матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади України, Державного архіву Рівненської області та Державного архіву СБУ. Крім цього, для більш детального відтворення форм і методів повстанської пропаганди були використані спогади безпосередніх учасників рейдів які знаходяться у відповідних томах «Літопису УПА».

Агітаційно-пропагандистські рейди УПА були добре підготовлені в господарському, морально-психологічному та агітаційному плані, а також чітко сплановані у відповідності до тих подій, які відбувалися у світі та в країнах, котрими планувався рейд.

Так, рейди УПА 1945–1946 років до Чехословаччини та Польщі були викликані, з одного боку, напруженням у стосунках між Заходом та СРСР (початок «холодної війни»), а з іншого — діяльністю у Польщі та Чехословаччині антирадянського підпілля. До речі, діями антирадянського руху були викликані рейди УПА до Білорусі та Литви у повоєнний час⁶.

Дещо інша мотивація була для рейдів 1947 року. Акція «Вісла» у Польщі зумовила розподіл повстанських груп які діяли у Закарпатті. Одні з них, за наказом командування, повинні були перейти до американської зони окупації Німеччини та донести на Захід правду про боротьбу ОУН(Б) і УПА, а інші —

Володимир В'ятрович. — Львів, 2003; *Його ж.* Рейд українських повстанців у Прибалтику / Володимир В'ятрович// Український визвольний рух. — Львів: Вид-то «МС», 2003. — Вип. 1; *Його ж.* Рейди УПА теренами Чехословаччини. / Володимир В'ятрович [Електронний ресурс]. — Літопис УПА Бібліотека. — Т. 2, 2001. — Режим доступу до ресурсу: <http://lib.oun-upa.org.ua/rejdy/>.

² Манзуренко В. Рейд УПА в Румунію 1949р. Серія «Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка»/ Віталій Манзуренко, Василь Гуменюк. — Львів–Рівне, 2007.

³ Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952 / Петро Мірчук [Електронний ресурс]. — Львів: Репринтне відтворення видання 1953 року (Мюнхен). Книгозбірня «Просвіти». Львівська обл. рада Товариства української мови ім. Т. Шевченка, 1991. — Режим доступу до ресурсу: <http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/>.

⁴ Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусі, Литві, Латвії та Естонії у 1940–1950-х роках / А.М. Русначенко. — К.: Унів. вид-во «Пульсар», 2002.

⁵ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / Олександра Стасюк. — Львів: Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006.

⁶ В'ятрович В. Закордонні рейди УПА в контексті реалізації антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Володимир В'ятрович. — Львів, 2003. — С. 9.

повернутися на Україну. Добратися до американської зони окупації Німеччини повинні були і три сотні УПА, які пішли в так званий «Великий рейд» через Чехословаччину.

Останній агітаційно-пропагандистський рейд відділ УПА здійснив територією Румунії у 1949 році. Приводом для цього рейду стало невдале антирадянське повстання у березні 1949 року в окрузі Тимішоаре⁷.

Отже, метою рейдів УПА було: задекларувати власну боротьбу проти радянської влади перед Заходом; не дати населенню на власних землях, а також на етнічних українських землях у складі інших країн зневіритися у антирадянській боротьбі і одночасно практично втілювати ідеї Фронту поневолених народів; проводити вишкіл нових членів УПА (переважно молоді).

Крім агітації та пропаганди, що були основними завданнями рейдів, побіжно проводилася розвідка місцевості, по якій йшли рейдуючі відділи. Всі рейдуючі групи намагалися дістатися до країн Західної Європи.

Основним ідейним підґрунтям агітаційно-пропагандистських рейдів УПА були ідеї антирадянської боротьби спільним фронтом поневолених народів. Для світової громадськості, а отже і для населення Центральної та Східної Європи, ці ідеї були репрезентовані у створеному закордонними частинами ОУН(Б) Антибільшовицькому блоці народів (АБН). Засадничі принципи діяльності АБН були наступні: об'єднання всіх народів, які ведуть антибільшовицьку боротьбу, в єдиний блок для координації наступу широким фронтом революційної боротьби та для узгодження основних тактичних напрямків у зовнішній політиці, визначення загальних зовнішньополітичних акцій; у регіонах, які знаходились у залежності від СРСР, але боротьба у яких, на той час, ще не велася, допомагати місцевим силам створювати антибільшовицькі рухи Опору; до АБН залучались народи на основі добровільної згоди та при умові прийняття політичної платформи блоку; в рамках АБН було можливе укладання міжнародних угод, а також створення союзів народів задля спільної перемоги над радянською владою⁸.

Основною метою діяльності АБН було проголошено реалізацію гасла: «Воля народам! Воля людині», що на практиці означало: визволення народів з-під влади загарбників та відновлення їхніх самостійних національних держав в етнічних межах; вільний вибір народами форм політичного устрою та соціально-економічних відносин у межах власних держав; суверенність та рівноправність усіх народів, незалежно від раси і величини; забезпечення гідного життя та всіх демократичних прав і свобод кожній людині⁹.

Таким чином, у повоєнний час доволі логічним виглядало намагання власним прикладом підняти на боротьбу сусідні підконтрольні радянській владі народи. Але реалії того часу були жорсткі та безкомпромісні: після жаклих

⁷ Манзуренко В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. ... — С. 11.

⁸ Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО). — Ф. Р-30. Колекція документів ОУН-УПА. — Оп. 2. — Спр. 52 а. — Арк. 11-12.

⁹ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 р.р.)... — С. 193.

років війни народи Європи хотіли відносно спокійного життя, нехай навіть воно буде регламентовано країнами переможцями. До того ж, радянська пропаганда вже встигла змалювати образ українського повстанця як кримінального злочинця, у якого немає нічого святого, крім задоволення власних потреб. І саме для того, щоб зламати таке пропагандистське кліше, всі агітаційні рейди УПА були дуже добре підготовлені до найменших дрібниць.

Яскравим свідченням того, як готувалися до рейдів повстанці, є написана у 1945 році Василем Галасою («Орланом») брошура «Короткі вказівки для тих, хто іде в рейд Словаччиною». У ній виділено кілька розділів: ціль рейду; поведінка під час рейду; бойова тактика; пропаганда¹⁰. Харчі необхідно було купувати і в жодному випадку не займатися здирництвом. Крім того, під час збирання продуктів повстанці повинні були проводити індивідуальну агітацію¹¹. Заборонялося під час рейду провокувати місцеві збройні сили та проводити зачіпні бої. У крайньому випадку — оборонятися, але за будь-яку ціну виходити з бою «з честю і славою»¹².

Ці настанови були спрямовані на те, щоб подолати негативні наслідки радянської пропаганди. Такі дії повстанців мали наслідки. У своєму звіті «Мирон», відділ якого рейдував теренами Словаччини у 1946 році, згадує про зміну ставлення населення до повстанців: «Населення прийняло нас як українських повстанців-демократів, які борються проти комуністів, а змагаються до здобування самостійної України»¹³.

Як відзначав Р. Шухевич, головна мета рейдів — політично-пропагандистська, а бойові зіткнення повинні бути на другому місці¹⁴. У відповідності до настанов свого головнокомандувача і діяли відділи УПА. Пропаганда, особливо на території з неукраїнським населенням, набувала першочергового значення. На думку А. Русначенка, агітація і пропаганда українських повстанців спрямовувалась на викриття імперіалістичної суті більшовизму та на роз'яснення програми і цілей руху. Розвінчування більшовизму повинно було продемонструвати його відхід від своїх початкових ідей, а також необхідно було висвітлити перехід радянської влади до політики російського шовінізму¹⁵. Програма і цілі руху мали бути пояснені доступною мовою і формувати позитивне ставлення населення до українського визвольного руху.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі: ЦДАВОВУ). — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 97–99.

¹¹ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 97.

¹² Там же. — Арк. 97.

¹³ Літопис УПА: в 44 томах / [Від. ред. Петро Потічний]. — Торонто–Львів: Видавництво Літопис УПА, 2001. — Т. 33. — С. 600.

¹⁴ В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. / Володимир В'ятрович [Електронний ресурс]. — Літопис УПА Бібліотека. — Т. 2, 2001. — Режим доступу до ресурсу: <http://lib.oun-upa.org.ua/rejdy/>.

¹⁵ Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні... — С. 349–350.

Під час рейдів було три форми пропаганди: усна, письмова та пропаганда власною поведінкою. Причому остання була запорукою того, що усна і письмова пропаганда будуть сприйняті місцевим населенням.

Усна пропаганда проводилась у вигляді індивідуальних бесід та мітингів. Основними проблемами під час проведення усної пропаганди були: по-перше, незнання місцевої мови більшістю рейдуючих, по-друге, недовіра населення до мітингів та масових акцій. Тому усна агітація переважно зводилась до індивідуальних бесід повстанців із населенням на політично-агітаційні теми. Хоча там, де було можливо, проводились і мітинги.

Так, в літку 1947 року частина відділу «Галайда II» вирушила рейдом на Підляшся та Білорусь. По дорозі рейдуючий відділ затримав потяг в якому їхала охорона штабу дивізії Війська польського і ліквідував її. З іншими подорожніми оунівці провели пропагандистський мітинг¹⁶.

Методику і тематику індивідуальної пропаганди розкрито у згаданій брошурі Василя Галаси¹⁷. Передбачалося, що індивідуальна пропаганда буде проводитись у формі бесід, гутірок, товариських розмов. У процесі індивідуальних бесід необхідно було звертати увагу співрозмовників на антинародність та антидемократичність тоталітарної сталінської системи. Не потрібно було акцентувати увагу на націоналізмі та шовінізмі, не провокувати ідей помсти. Натомість, пропонувалося підкреслювати, що українські повстанці є носіями демократичних та гуманних цінностей, що, об'єднавшись у спільній боротьбі проти радянської влади, кожний народ врешті здобуде свою незалежну державу¹⁸.

Тематика мітингів та бесід була визначена заздалегідь. Так, рейдуючим відділам пропонувалися наступні теми для усного поширення: «Геть більшовицьку диктатуру в Європі! Ми за самостійні держави всіх народів»; «Закріпачені народи, єднайтеся у боротьбі проти сталінсько-більшовицьких імперіалістів»; «Міжнародна організація безпеки — засіб більшовицького володарювання над малими народами Європи та Азії. Геть російсько-більшовицьких імперіалістів з міжнародного життя!»¹⁹.

Отже, усна пропаганда під час агітаційно-пропагандистських рейдів УПА була вагомим чинником формування суспільної думки в регіоні. В той же час, зважаючи на невелику кількість рейдуючих повстанців та обмеженість рейду у часі, для охоплення пропагандою більшої кількості місцевого населення використовувалися також інші засоби пропаганди.

¹⁶ Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952 / Петро Мірчук [Електронний ресурс]. — Львів: Репринтне відтворення видання 1953 року (Мюнхен). Книгозбірня «Провіти». Львівська обл. рада Товариства української мови ім. Т. Шевченка, 1991. — Режим доступу до ресурсу: <http://lib.oun-ura.org.ua/mirczuk/>.

¹⁷ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 63.

¹⁸ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 97.

¹⁹ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 18.

Письмова пропаганда передбачала, що населенню буде роздано певну кількість пропагандистської літератури та листівок, а також наглядну агітацію. Так, влітку 1950 року розпочалась підготовка до рейду країнами Прибалтики. Так як йти планувалось через територію Білорусі були виготовлені листівки «До білоруського народу» та «Литовці, латиші, естонці». Автором обох листівок був Василь Галаса²⁰. Крім названих звернень повстанці взяли з собою в якості пропагандистського матеріалу брошури «Чи большевики ведуть до комунізму?», «Хто такі бандерівці і за що вони боряться?» Петра Федуна («Полтави»), «Платформу УГВР», «Універсал УГВР»²¹.

Великий масив письмової агітації повстанці не тільки роздавали жителям сіл, через які проходив відділ, а ще відсилали поштою місцевій інтелігенції та представникам владних структур. Зі звіту «Мирона» про другий рейд у Словаччину дізнаємося, що 33 відозви та 33 оголошення словацькою мовою передано для місцевих військових частин, до редакції комуністичної газети «Пряшівщина» надійшло 2 відозви та 2 оголошення українською мовою, вчителям роздано 22 оголошення та 22 відозви словацькою мовою, місцевим священикам було розіслано 9 оголошень та 12 відозв українською та словацькою мовами²². Крім цього, широко практикувалась наглядна агітація (коли лозунги та основні ідеї повстанців малювалися прямо на стінах будинків під час проходження рейду ючим відділом населених пунктів).

Отже, форми письмової пропаганди органічно доповнювали усну пропаганду і сприяли формуванню у місцевого населення цілісної картини масштабів і завдань національно-визвольної боротьби.

Більшість серед письмової пропаганди складали листівки та звернення, де чітко і ясно розкривалися основні положення, які українські повстанці прагнули донести до місцевого населення. З перших рядків листівка або звернення мала зацікавити читача. Тому, як правило, на початку листівки або звернення, виразно відчувалися мотиви національного та соціального пригноблення того чи іншого народу з боку СРСР.

Так, у листівці «До білоруського народу» у перших абзацах читаємо: «Вже багато сторіч Ваш народ поневіряється в неволі, двигаючи ярмо різних окупантів... Тисячі арештованих, розстріляних, запроторених на заслання білоруських патріотів, заморених голодом і важкою працею селян і робітників, ... русифікація білоруської мови, культури, побуту... грабунок багатств білоруської землі»²³. Далі обґрунтовувався заклик до спільної боротьби проти СРСР, як правило, на основі положень Програми ОУН(Б). Обов'язковими були тези про те, що ОУН(Б) бореться не тільки за побудову власної незалежної держави, а ще і за утворення незалежних держав поневолених народів; гарантіями миру та

²⁰ В'ятрович В. Рейд українських повстанців у Прибалтику... — С. 146–147.

²¹ Там само. — С. 149.

²² Літопис УПА: в 44 томах / [Від. ред. Петро Потічний]. — Торонто–Львів: Видавництво Літопис УПА, 2001. — Т. 33. — С. 601.

²³ Галузевий державний архів СБУ. — Ф. 13. Фонд друкованих видань. — Спр. 376. — Т. 41. — Арк. 260.

стабільності є співіснування самостійних незалежних держав; спільного ворога можна перемогти лише спільними зусиллями²⁴. І в кінці листівки містився заклик до об'єднання і спільної боротьби.

Подібна структура агітаційних листівок для різних місцевостей могла бути трохи змінена в залежності від кількості сторінок, але основні елементи залишалися незмінними.

Одним із елементів пропаганди була поведінка повстанців під час рейдів. Так, повстанцям пропонувалося з місцевим населенням бути ввічливими, веселими та бадьорими²⁵. У рейд повстанці повинні одягати нову форму, а їх зовнішній вигляд мав бути у належному стані. Така поведінка повинна була переконати місцеве населення у тім, що боротьба з радянською владою йде успішно і варто до неї долучатися.

Ставлення до місцевого населення повинно було переконати його у шляхетних цілях боротьби ОУН(Б) і УПА, у тому що, вояки УПА є не «зрадниками і бандитами», а борцями за незалежність своєї країни, які з повагою відносяться до демократичних прав і свобод громадян.

Яскравим прикладом цьому може бути один епізод, про який згадує у своїх споминах учасник Великого рейду Іван Гарасимів («Палій»). Просуваючись територією Чехії, невеликий рій, до якого входив і Гарасимів, опинився без карти місцевості. Таку карту врешті було знайдено у одного місцевого жителя, але, гадаючи, що перед ним бандити, він її продавати не захотів. Жодні умовляння не діяли. Тоді повстанці змушені були забрати карту силою, але гроші все одно за неї залишили²⁶.

Отже, повстанці лише в екстрених випадках застосовували силові методи проти місцевого населення, але безкоштовно не брали нічого.

Для агітаційно-пропагандистських рейдів підбирали найкращих із повстанців. Вони повинні були мати усталені морально-психологічні якості для того, щоб формувати у місцевого населення позитивне уявлення про повстанців, а з іншого боку, повинні були мати розвинуті розумові здібності для того, щоб проводити агітаційні бесіди на різні теми.

Це ще раз доводить, що агітаційно-пропагандистські рейди УПА мали велике значення для українського визвольного руху і їх готували заздалегідь, прораховуючи щонайменші дрібниці.

Таким чином, рейди УПА теренами сусідніх країн мали на меті прорив інформаційної блокади і донесення до місцевого населення правди про боротьбу українських повстанців проти радянської влади. Ця мета досягалась завдяки поєднанню різних форм та методів пропаганди. Основними формами пропаганди під час рейдів була усна пропаганда, письмова, а також пропаганда власною поведінкою. Але агітація і пропаганда була хоч і основною метою

²⁴ Там само. — Арк. 260–261.

²⁵ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 97.

²⁶ Літопис УПА: в 44 томах / [Від. ред. Є. Штендера]. — Торонто–Львів: Видавництво Літопис УПА — 1999. — Т. 29. — С. 267.

рейдів, але не єдиною. На території сусідніх із Україною земель — Польщі, Чехословаччини, Румунії, Білорусії, Литви, рейдуючі відділи мали не тільки проводити агітацію, а ще і вести розвідку територій і суспільної думки місцевого населення для того, щоб знати, в якій мірі можна спиратись на ці території та їх населення у боротьбі проти радянської влади. Провідним наслідком рейдів стало те, що про боротьбу українських повстанців проти радянської влади дізналися на Заході. Західні спецслужби, навіть, деякий час намагалися використати український визвольний рух на свою користь.